

Botos Kata:

Agrárgazdaságunk főbb jellemzői

Világszerte végbement és megy a mezőgazdaság iparosítása, a (volt) parasztság bérmunkássá válása. A világpiacon az agrártermékekben (gabona, hús) taroló amerikai vállalkozások döntő többsége nagyüzemi termelő. (A földterületnek Amerikában a 25%-a a vállalkozások 3,9%-ának a kezében van.)¹ Átlagos üzemnagyság: 160 hektár körül van. Ez válik világtendenciává. Európában még nem ez a jellemző, itt még a mezőgazdasági tulajdonok kétharmada (63,8%-a) 5 hektárnál alacsonyabb földtulajdonnal rendelkezik. (Hiszen pontosan azért jött létre az agrár-integráció az elsők között az EGK-ban, hogy egyrészt a régió önellátását, másrészt a vidékiek megélhetését biztosítsa!) De a farmok száma Európában is folyamatos csökkenést mutat, míg a művelt földterület ugyanakkora. Azaz, itt is van bizonyos koncentráció. Az EU farmok száma 2005-2020 között, relatíve rövid idő alatt, 37 %-kal csökkent!

Miért érdekes ez számunkra? Hazánk kivételében mindig fontos tétel volt az agrártermékek súlya. Nettó konvertibilis devizabevételt termelt a szocializmus évtizedei alatt és utána is, *egyedülként*, az összes gazdasági ágazatból. (Az elmúlt 12 évben a gépipari export előretörésével a mezőgazdaságnak ez a többlet-termelő pozíciója csökkent, de még mindig számottevő, a gépipar mögött, a második) Számunkra tehát a világpiaci szereplők helyzetének alakulása tanulságos lehet, hiszen az agrártermékek egy része (pl. a gabona) tőzsdei termék, amelynek áralakulását globális folyamatok befolyásolják. Ezért érdekes az USA helyzete. Ugyanakkor, az EU-ban az agrárintegrációnak és támogatási rendszernek is részesei vagyunk.

Hazánkban a mezőgazdaság helyzetét alapvetően meghatározta az 1990-es rendszerváltozás. A privatizáció és a kárpótlási törvény után sok kisbirtok keletkezett. Egyszermind meglehetősen nagy a bérelt földek aránya. (Alapvetően különbözünk a lengyelektől, ahol a kollektivizálás sose valósult meg úgy, mint nálunk, s így ott a mezőgazdasági szakértelem

¹ The number of farms in the United States for 2022 is estimated at 2,002,700, down 9,350 farms from 2021. The number of farms increased in all sales classes except the \$1,000-\$9,999 and \$10,000-\$99,999 sales classes. In 2022, 50.8 percent of all farms had less than \$10,000 in sales and 81.4 percent of all farms had less than \$100,000 in sales. In 2022, 7.5 percent of all farms had sales of \$500,000 or more. Total land in farms, at 893,400,000 acres, decreased 1,900,000 acres from 2021. The biggest change for 2022 is that producers in Sales Class \$100,000 - \$249,999 operated 1,620,000 fewer acres than in 2021. In 2022, 30.0 percent of all farmland was operated by farms with less than \$100,000 in sales, while 41.2 percent of all farmland was operated by farms with sales of \$500,000 or more. The average farm size for 2022 is 446 acres, up from 445 acres the previous year. Average farm size increased in the \$1,000,000 or more sales class and decreased or remained unchanged in all other sales classes. (Farms and Lands in 2022)

szélesebb körű maradt. Náluk van is napjainkban bizonyos pozitív fejlemény a mezőgazdaságban.)

Nálunk a TSZ-esítéssel a kényszerűen létrehozott szövetkezetekben is sokan –lényegében – már bér munkássá váltak. Ennek komoly következményei vannak a vidékfejlesztés vonatkozásában. Kikre lehetne alapozni a kisebb gazdaságok hozzáértő működtetését? A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma: 200 ezer (kb. 4%), ugyanakkor a regisztrált vállalkozások egy negyede ebben az ágazatban van. (Nálunk az önálló vállalkozások száma: 1,3 millió. A mezőgazdaságban 452 000 vállalkozás van...) Sokan kötődnek tehát az agráriumhoz, a mezőgazdasághoz, még ha nem is ez a főfoglalkozásuk.

A rendszerváltozás után egyébként a volt tulajdonosok többsége nem is tudta részben visszaszerzett földjét gazdaságosan működtetni, tőke- és szakértelem-hiány miatt. Ezért sok földet adtak bérbe – mint utaltunk rá. Hazánkban a farmgazdaságok száma 500 ezerrel csökkent a 2005- utáni időkben... (kb. 68%). Azaz, majd kétszer annyival, mint az EU-ban. (Ott, láttuk, „csak” 37% volt a csökkenés,)

Úgy fogalmazhatunk, hogy *visszatért hazánkba a nagybirtok-rendszer*, amely mindig is jellemezte a mezőgazdaságunkat. Megoldás lett volna az önkéntes szövetkezésbe tömörülés. A TSZ-be kényszerítés azonban a magyarság kedvét elvette a szövetkezeti formától, így az nem éledt újjá a rendszerváltozás után sem.² (Noha, az MDF eredeti koncepciójában a TSZ-ek megőrzése szerepelt, mint igazi tulajdonosok által összerakott egységeké. De ezt a kisgazda érdekek miatt nem lehetett politikailag megvalósítani.) Így egyesek a bérleményekkel együtt gazdálkodva, nagyüzemi méretekben, szépen meggazdagodtak. (Visszajött a gazdatisztek kora, mert a föld-tulajdonosok már nem feltétlenül maguk értenek a gazdálkodáshoz. Belőlük lettek az agrár-menedzserek, akik idővel maguk is meggazdagodtak, és tulajdonosokká is lesznek.)

Mezőgazdaságunkban tehát alapvető maradt a gabonatermelés és export, azaz, a *nem túl nagy hozzáadott értéket termelő kivitel*. A nagygazdaságoknak jól jön a földalapú támogatás az EU-ból, ami nagyban javítja jövedelmezőségüket. Viszont *munkaerőre nincs szükségük*; annyira se, amennyire a szocialista időkben volt.

² Az együttműködési problémák okaként leginkább a bizalmi deficitet szokták emlegetni. Az alábbi két vélemény is ezzel magyarázza a hazai együttműködések nehézségeit:

- A szocialista-rendszer öröksége: „...regnálása alatt a bizalmatlanság, a gyanú mintegy intézményi szintre emelkedett, az emberek hozzászórtak ahhoz, hogy a bizalmatlanság légkörében éljenek. Az intézmények és a társadalom irányában érzett bizalmatlanság a szűk családi, rokon és baráti közösségbe vetett bizalom kizárólagosságát eredményezte (amorális familizmus)”. (Baranyai Zsolt, 2010)
- Polgárosodási deficit: „Mindaz, ami a polgári társadalom, az együttműködés, a civil kurázi, a felelősség ethoszát adja, ami a kapitalizmus kialakulásában is jelen van, rendkívül kései fejlemény Magyarországon, és hiányzik az a nyolcszáz év, ami pl. a németalföldi városokban lejátszódott. Ez a rendkívül hosszú távú deficit vezetett a bizalmatlanság kultúrájához és ez magyarázza az együttműködések és a kölcsönös felelősségérzeten alapuló szolidaritási hálók hiányát.” (Hadas Miklós, 2019).

Idézi: Podmaniczky László: Mezőgazdaság – élelmiszeripar – agroökológia. https://utodaink-jovoje.hu/gazdasag/podma_mg_elelm_agrook.pdf

„Mi az, amit egy kormányzat tehet az együttműködések érdekében? Elsősorban a helyi akciók jelentőségének a felerősítésére lenne szükség, ami a jelenlegi, meglehetősen koncentrált kormányzati intézményrendszer – valamilyen szintű – decentralizálását igényelné. (Erre például a vízpótlásra épített tájgazdálkodás megvalósítása „tájgazdálkodási társulások” révén remek lehetőséget kínálna.)

A mezőgazdaság természeti (agro-ökológiai) erőforrásai közül a leginkább kritikus helyzetűnek kétségtelenül a víz tekinthető.³ Nehéz ugyanis az optimális mennyiséget biztosítani, hiszen az sem jó, ha túl sok van belőle (belvíz, árvíz), de az sem, ha nagyon kevés (aszály). Ráadásul ez a két szélsőséges állapot egy éven belül ugyanazon a területen is megjelenhet. Sokáig persze inkább a túl sok víz jelentette a nagyobb problémát, melynek megoldására például árvízi véstározók létesültek a Tisza-mentén. Az utóbbi években viszont inkább a vízhiány látszik nagyobb problémának, aminek a megoldása nehezebbnek tűnik, mint amilyen a véstározók építése volt. A hiányzó víz pótlásához ugyanis komoly vízkormányzási feladatokat (csatornák kialakítása és működtetése) kell megoldani, ami csak a területen gazdálkodók beleegyezésével valósítható meg. Vannak olyan koncepciók is, melyek nem csupán csatornákkal tervezik a vízpótlást, hanem bizonyos – mélyebb fekvésű – területek elárasztásában is gondolkodnak, mondván, minden vizet meg kell őriznünk. Nyilvánvaló, hogy az ilyen extrém típusú vízpótlás radikális változtatást igényel a gazdálkodási gyakorlat terén, de a csatornás, öntözéses művelés is a korábbi, főként gabonatermesztésre alapozott gazdálkodás újragondolását igényli. A legfontosabb új elem azonban az, hogy a vízpótlás bármilyen megvalósításakor a gazdálkodóknak tekintettel kell lenniük másokra, a környékükön gazdálkodókra is. Vizet pótolni ugyanis csak táji léptékben lehet, ehhez pedig a gazdaságoknak el kell mozdulniuk a tájgazdálkodás felé. De mit is jelent ez? Elsősorban azt, hogy ki kell lépnünk a mezőgazdaság szűkre szabott keretei közül, és az adott területen megvalósítható összes területhasználati lehetőséget (növénytermesztés, állattenyésztés, zöldség- és gyümölcsstermesztés, erdészet, halászat, vadgazdálkodás, gazdálkodás vizes területeken) együtt, integrált formában kell kezelnünk (ezt hívják többfunkciós mezőgazdaságnak, de inkább a területhasználat a megfelelőbb kifejezés). A problémát főként az okozza, amikor a fenti funkciókat nem egy gazdaságon belül, hanem több gazdaság együttműködésében kellene, táji léptékben működtetni. Az együttműködésre való hajlandóság ugyanis hagyományosan nagyon csekély nálunk, és az utóbbi években mintha még tovább romlott volna”.⁴

Az agrárgazdaságok száma 2010 óta tehát tovább csökkent, 31%-kal. A 216 ezer gazdaság mintegy 4,9 millió hektáron gazdálkodott 2020 június 1-jén. A mezőgazdasági terület 45%-át

³ Nagyon sokakat foglalkoztat Magyarországon jelenleg az öntözés fejlesztésének kérdésköre, de régen elkéstünk ezzel – mondta el Farkas Sándor, az agrárminiszter helyettese a [Portfolio Agrárszektor 2022 Konferencián](#) Siófokon. Kiemelte, a Tisza 1800-as években az Alföldön történt szabályozásának érezzük most a negatív hatásait. Ma már olyan mélyen van a talajban a nedvesség, hogy a növények gyökere alig tudja elérni, ezért rengeteg területen megkerülhetetlen a víz visszatartása, illetve a vízgazdálkodás. A miniszterhelyettes a konferencián többek között arról is beszélt, hogy 2023 után a vidékfejlesztési támogatások között meghatározóak lesznek azok a támogatási formák, amelyek segíteni hivatottak a mezőgazdasági termelők alkalmazkodását a körülményekhez. (Portfolio, 2022.nov 30)

⁴ Ez a gondolatsor Podmaniczky László: Mezőgazdaság – élelmiszeripar – agroökológia. https://utodaink-jovoje.hu/gazdasag/podma_mg_elelm_agrook.pdf tanulmányából származik.

tulajdonosként, 50%-át bérlőként, 5%-át egyéb jogcímen (részes művelés, szíveségi földhasználat) használták. A szántó esetében volt a legmagasabb (53%) a bérelt területek aránya. A gyümölcsöst és szőlőt művelő gazdaságok alapvetően saját ültetvényeiket gondozták. A földek 61%-át művelő egyéni gazdaságok által használt terület 68%-a saját tulajdonban volt. A kis gazdaságok visszaszorulásával a termelés koncentráltabb, a gazdaságok mérete nőtt. A standard termelési érték 45%-át az összes gazdaság mintegy 1%-át kitevő, legnagyobb méretű gazdaságok csoportja állítja elő.

A hazai agrárgazdaság 40%-a szántóföldi növénytermesztésre szakosodott. A mezőgazdasági területet használóké kevésbé, mint az állattartóké. A gabonafélék aránya a vetésszerkezetben kisebb, az ipari növényeké, a takarmánynövényeké és a zöldségféléké nagyobb lett. Az állatállomány mérete nem változott, ám a háztáji állattartás visszaszorulása miatt koncentráltabb. Bár a az agrárkormányzat azon erőfeszítése, hogy a közepes farm-gazdaságok fejlődését segítse, a fiatal gazdák támogatása és a hasonló programok nagyon helyesek, de áttörő megoldást a kis-és középgazdaságokon alapuló mezőgazdaság irányában aligha várhatunk. (Őszintén megvallva, a fiatalabb generáció nagy része nem kívánja folytatni ezt a nagyon fárasztó, sok kockázattal terhelt gazdálkodási módot. Ha ezeket a kockázatokat valami intézményes módon csökkenteni lehetne, az sokat segítené.⁵)

Mi az, amit a kialakult helyzetben, EU-s tagságunkat is figyelembe véve, mégis, meg lehetne valósítani az agrárium fejlesztése érdekében? Ez is több, mint pusztán agrárgazdasági kérdés, hiszen az ökológiai témába is beleilleszkedik. Mindenesetre, alapvetően politika akarat/szándék kérdése, hogy elmozdulunk-e ezekbe az irányokba.⁶

Mivel a *környezetnek* a mezőgazdaság az egyik legjelentősebb használója és alakítója, fontos kérdés, hogy a mezőgazdaság támogatására felhasznált közpénzek miképpen szolgálják a környezet- és természetvédelmet. A hazai körülmények között elvégzett hatáselemzések is rámutatnak arra, hogy a Közös Agrárpolitika környezetvédelmi célú intézkedései nem minden esetben érik el az elfogadható határfokot. Esetenként vélelmezhető a támogatások közvetlen vagy akár közvetett negatív környezeti mellékhatása (ilyen például az a gyakorlat, hogy az agrár-környezetvédelmi kifizetésekben részesülő gazdálkodók egy része műtrágyát vásárol a támogatásból a magasabb hozamok elérése érdekében, miközben ez, ha nem is tilos, nem éppen a környezet védelmét szolgálja).

Annak érdekében, hogy a támogatások mindinkább megfeleljenek a „közpénzeket közcélokért” elvnek, szorgalmazni kellene új típusú támogatások – az eredmény-alapú kifizetések lehetőségeit, az eredmény-alapú kifizetési rendszerek elterjedését, melyeknél a támogatás egy meghatározott környezetvédelmi eredmény eléréséhez kapcsolódik. Európa-szerte számos kutatás történt annak kiderítése érdekében, hogy miképpen lehetne a támogatásokat a jelenleginél jobban összekapcsolni azokkal a környezeti hatásokkal, melyek létrejötte e támogatások alapvető célja. Itt elsősorban az agrár-környezetgazdálkodási

⁵ Ha a szőlőtermés eladása teljesen bizonytalan, s az is alacsony jövedelmezőségű, mi ösztönözzé a fiatalokat ilyen vállalkozásba való beszállásra? Nő a műveletlen kisebb területek aránya...

⁶ A következő gondolatsor Podmaniczky László tanulmányán alapul.

kifizetések jelenlegi gyakorlatának a megváltoztatásáról van szó: különféle előírások megfogalmazása helyett a célokra kerül a hangsúly, és a kifizetések nem az előírások betartásához kötődnek, hanem a célok teljesüléséhez (pl. ha egy gazda vállalta egy élőhely megőrzését, csak akkor kap pénzt, ha ez megvalósul, ellenkező esetben – bármennyit is tett az ügy érdekében – nem jár kifizetés). Ez nyilván felerősíti az oktatási, képzési, tájékoztatási és demonstrációs háttér fontosságát. Nyugat-Európában már több helyen indítottak kisebb-nagyobb területen ilyen típusú kifizetési rendszert. Nálunk is megérett az idő arra, hogy legalább néhány pilot-területen, kísérleti jelleggel kipróbáljuk ennek a működtetését.

Csongrád, 2023. október